

منظر مشارکتی

اثر حضور مردم در طراحی دو باغ موزه: تهران و خرمشهر*

چکیده | پس از هشت سال دفاع مقدس ملت ایران در برابر تجاوز کشور عراق، گونه‌ای از هنر به نام هنر دفاع مقدس در ایران پدید آمد، که به لحاظ عینی و مفهومی به تجسم رشادت، استقامت، وطن پرستی و ایثار مردم در برابر کشور مهاجم می‌پردازد. از نمودهای این حوزه از هنر در حوزه معماری، موزه‌ها و باغ‌موزه‌هایی است که در بسیاری از شهرهای ایران برای به نمایش گذاشتن آثار برجای مانده از جنگ و یادگارهای رزمندگان و نیز بازسازی صحنه‌های نبرد - واقع‌گرایانه یا مفهومی - بوده است. موزه دفاع مقدس خرمشهر (۱۳۷۵) و موزه دفاع مقدس تهران (۱۳۸۵) دو نمونه قابل توجه از این دسته موزه‌ها به شمار می‌روند. نتیجه بررسی این دو پروژه در روندی قیاسی نشان می‌دهد که مرکز فرهنگی دفاع مقدس خرمشهر، با هزینه ساخت اندک و بهره‌گیری حداقلی از تکنوکرات‌ها، در نمایش ایثار، از خودگذشتگی و واقعیات جنگ ایران و عراق موفق‌تر از پروژه شهری بزرگ باغ‌موزه دفاع مقدس تهران با هزینه هنگفت و استفاده حداکثری از تکنوکرات‌هاست.

سؤال این است؛ چرا پروژه باغ‌موزه دفاع مقدس تهران نتوانست موفقیت لازم را به دست آورد و چه عواملی باعث شد تا مرکز فرهنگی دفاع مقدس خرمشهر پروژه موفق‌تری باشد؟

واژگان کلیدی | دفاع مقدس، باغ موزه جنگ تهران، مرکز فرهنگی دفاع مقدس خرمشهر، هنر مردمی، هنر تکنوکرات.

شهرزاد خادمی
کارشناس ارشد معماری منظر،
دانشگاه تهران.

shahrzad.khademi@gmail.com

رشا کیانی هاشمی
کارشناس ارشد معماری منظر،
دانشگاه تهران.

rashakianih@yahoo.com

تصویر ۱: مرکز فرهنگی دفاع مقدس خرمشهر؛ جداره شفاف و امکان دید از فضای شهری به داخل مجموعه.
عکس: شهرزاد خادمی، ۱۳۹۴.

پاسداشت این سال‌ها و مردمی که خود روانه جبهه‌ها شدند یا در پشت جبهه‌ها به تقویت نیروها می‌پرداختند، بوده است. در برخی شهرها این فضاها با تولی شورای اسلامی شهر یا بنیاد حفظ و نشر آثار دفاع مقدس در همان شهر و با یاری مردم ساخته‌شده و موزه در طی چندین سال با جمع‌آوری آثار و یادگارهای جنگ شکل گرفته است. در مقابل در بعضی شهرها و در رأس آن‌ها تهران، به‌عنوان پایتخت ایران، این پروژه به یک پروژه عظیم و ملی با هزینه هنگفت و تأمین بودجه از بیت رهبری و تجمیع تکنوکرات‌ها برای تشخیص

مقدمه | پس از پایان جنگ تحمیلی، ایده ساختن مکان‌هایی برای نگهداری و نمایش یادگارهای جنگ و رزمندگان و نیز نشان دادن وقایعی که در این سال‌ها نه تنها بر رزمندگان بلکه بر تمام ملت ایران گذشته و منجر به شکل‌گیری هویت جدیدی برای ملت ایران شد - هویت ملتی مقاوم و مبارز - تحت عنوان یادگارهای سال‌های دفاع مقدس و تأثیر آن بر آینده ایران منجر به ساخت موزه‌ها، مراکز فرهنگی و باغ‌موزه‌های دفاع مقدس شد. ساخت چنین فضاهایی در بسیاری از شهرهای ایران، حتی شهرهایی که درگیر مستقیم با جنگ نبوده‌اند به

تصویر ۲: باغ موزه دفاع مقدس تهران؛ نمای کلی از مجموعه در تپه های عباس آباد تهران.
مأخذ: www.arkanarzesh.com

منظر، از دیدگاه معماران منظر، به نقد ساختاری و ایده‌های شکل‌دهنده این باغ‌موزه پرداخته بود را مطالعه کردم (ن.ک. مینیاتور سجادی و دیگران، ۱۳۹۵). پس از مطالعه منابع و بازدید میدانی از مجموعه، ایده مقایسه این دو فضا در ذهن من شکل گرفت با این سؤال که، چه عامل یا عواملی باعث موفقیت نسبی پروژه مرکز فرهنگی خرمشهر، هم در بیان جنگ و هشت سال دفاع مقدس و هم در ارتباط با شهروندان، در مقابل باغ‌موزه دفاع مقدس تهران شد؟

به این منظور مقاله در ابعاد و مقیاس‌های مختلف به مقایسه این دو پروژه پرداخته است تا به این سؤالات پاسخ گوید: پروژه باغ‌موزه دفاع مقدس تهران تا چه حد تحت تأثیر جنگ در منظر شهری شکل گرفته؟ چرا این پروژه علی‌رغم هزینه گزافی که متحمل شد، پروژه موفق نبوده؟ چه عواملی در فرآیند شکل‌گیری این پروژه - از ابتدای طرح موضوع تا زمان اجرای آن - باعث عدم موفقیت آن شد؟ در قیاس با پروژه مرکز فرهنگی خرمشهر علی‌رغم بهره‌گیری از متخصصان فن

مکان و برنامه‌ریزی پروژه شده و طبق یک‌روند مدرن طراحی و اجرا شد. حاصل هر دو روند مکانی است با یک موضوع؛ که یکی موفق‌تر از دیگری است.

چندین ماه پیش در سفری که به خرمشهر داشتم به‌طور اتفاقی و بدون قصد قبلی برای بازدید از مرکز فرهنگی دفاع مقدس در این شهر، حین قدم زدن در پیاده‌رو موازی با رودخانه کارون، ابتدا جداره‌ها و هنرهای مفهومی (اینستالیشن‌ها) در سایت مجموعه - که از بیرون نیز قابل مشاهده بودند - نظرم را جلب کرد (تصویر ۱). درگیر شدن پروژه با شهر و ارتباط با منظر شهری، من را ترغیب کرد در مورد طراح و سازمان متولی ساخت و روند شکل‌گیری آن بیشتر مطالعه کنم. در مقابل، فضایی با همین کارکرد در تهران به‌تازگی افتتاح شده بود، که تبلیغ‌های بسیاری از آن در شهر، به‌خصوص در حاشیه بزرگراه شهید همت و شهید حقانی به چشم می‌خورد (تصویر ۲). نقدهای بسیاری درباره این فضا در وبلاگ‌ها و وبسایت‌ها خواندم. همچنین مقاله‌ای در مجله

نظامی در قالب سپاه پاسداران و بسیج و با حمایت روحانیون صحنه‌گردان نبرد با عراق شدند. اگرچه ایران در حملات هوایی با برخورداری از تسلیحات و سخت‌افزارهای جنگی موفق عمل کرده بود، ولیکن ضعف ایران در نبردهای زمینی و توان زرهی به قوت خود باقی بود. از آن پس استراتژی رزمی ایران با بسیج نیروهای مردمی و بازپس‌گیری شهر خرمشهر، تکیه و تمرکز بر استراتژی بسیج نیروهای مردم و استفاده از تاکتیک مشارکت اقوام مردمی و توده‌ای متمرکز شد (تصویر ۳). این تاکتیک برای ارتش عراق که گریزان از دادن تلفات بود، باعث تضعیف روحیه شد. راهبرد دفاع مردمی امام خمینی در حماسه هشت سال دفاع مقدس در قالب بسیج مستضعفین با مؤلفه‌هایی چون: معنویت‌گرایی، شهادت‌طلبی و ازجان‌گذشتگی، ایثار و فداکاری، مقاومت و ایستادگی، میهن‌دوستی و حمیت ملی تجلی می‌یابد (شعبانی ساروئی، ۱۳۸۴). این نکته‌ای کلیدی بود که جنگ را برای مردم ایران از یک جنگ نظامی با تعاریف کلاسیک خارج می‌کرد.

جنگ تنها در نواحی مرزی ایران جریان نداشت. بمباران‌های عراق بر روی نواحی مرکزی ایران از سال ۱۳۶۰ تا پایان جنگ باعث آوارگی مردم به‌ظاهر دور از محل نبرد رودررو شده، تا جایی که ۳۰ درصد از جمعیت تهران از این شهر خارج شدند. در این سال‌ها عراق به ایران حملات شیمیایی فراوانی کرد که حدود ۳۰ مورد آن در مناطق مسکونی بود. فجیع‌ترین این حملات، بمباران شیمیایی شهر سردشت (واقع در مرز غربی ایران) در تیرماه ۱۳۶۶ بود. افزایش حملات شیمیایی در سال ۱۳۶۷ و قربانی شدن مسافران غیرنظامی منجر به پذیرفتن قطعنامه ۵۹۸ توسط آیت‌الله خمینی در ۲۷ تیر ۱۳۶۷ و آتش‌بس میان ایران و عراق شد.

جنگ ایران و عراق و هشت سال دفاع مقدس، بدون وجود مردم داوطلب امکان‌پذیر نبود. آمیختگی فرهنگ دینی و روحیه مقاومت و همت مردمی در برابر متجاوزان، شکلی از جنگ را پدید آورد که شاید کمتر شباهتی به دیگر جنگ‌های جهان پیدا می‌کرد (همان). دفاع مقدس، پایداری تمام‌آحاد مردم بود و به همین خاطر سهم‌بسیازی در خاطره جمعی مردم در یک برهه هشت ساله ایجاد کرده است. مردم ایران در طی این سال‌ها همگی به‌نوعی با این پدیده درگیر بوده‌اند؛ چه آنان که عزیزان و فرزندان‌شان را خود راهی جبهه‌ها کردند، یا مرزنشینانی که درگیر مستقیم حملات دشمن و بمباران‌های

تصویر ۳: شرکت داوطلبانه مردم از سنین و قومیت مختلف در جبهه‌های جنگ. مأخذ: <http://www.jamnews.ir>

بیشتر، چرا باغ‌موزه دفاع مقدس تهران نتوانست موفقیت لازم را به دست آورد؟

فرضیه

رویکرد تکنوکراتی در ساخت باغ‌موزه دفاع مقدس تهران باعث عدم موفقیت این پروژه در بازتاب وقایع دفاع مقدس نسبت به مرکز فرهنگی دفاع مقدس خرمشهر با حداقل رویکرد تکنوکراتی شده است.

ماهیت دفاع مقدس

جنگ ایران و عراق در روز ۳۱ شهریورماه ۱۳۵۹ با ورود ۱۹۲ بمبافکن عراق آغاز شد. اگرچه از یک ماه پیش ارتش عراق حملات پراکنده‌ای را به مرزهای ایران آغاز کرده بود، ولی این اعلان رسمی برای نبردی بود که هشت سال به طول انجامید. حکومت نوپای جمهوری اسلامی که پس از انقلاب ۱۳۵۷، شیرازه دفاعی به‌هم‌ریخته‌ای داشت، ناگهان با جنگی روبرو شد که شبکه نظامی کشور توان پاسخ فوری و مناسب را نداشت و همین موضوع سبب شد ارتش عراق در آغاز جنگ پیشروی‌های زیادی به جبهه جنوبی کشور کند که منجر به تصرف خرمشهر و حصر آبادان شد. پس از شکست عملیات زرهی بزرگ ارتش ایران، نیروهای

تصویر ۴: نقاشی دیواری از چهره شهید که به صورت واقع‌گرایانه کشیده شده است. اثر احمد منصوب.
 مأخذ: www.fardanews.com

تصویر ۵: نقاشی انتزاعی و مفهومی متأثر از دفاع مقدس. اثر حسین خسروجردی.
 مأخذ: www.fardanews.com

شیمیایی شدند، یا مرکز‌نشینی که با هر آژیر خطر راهی پناهگاه‌ها و زیر پله‌ها شدند، یا زنان و کودکانی که آواره شهرهای امن‌تر کشور شدند. این مفاهیم و ویژگی‌ها جنگ هشت‌ساله را برای ایرانیان به دفاع مقدس تبدیل کرد.

دفاع مقدس و جریان‌های هنری در ایران

پس از سال‌های جنگ، دفاع مقدس تبدیل به پدیده مشترکی شد که نه‌تنها خاطره جمعی و هویتی ملت ایران بود، بلکه تبدیل به سمبلی از مقاومت، اتحاد، ایثار و دفاع از خاک میهن در برابر تجاوز بیگانه شد. به پاسداشت تمام ارزش‌هایی که پس‌از این سال‌ها رقم خورد، هنر دفاع مقدس تجلی پیدا کرد. فیلم، نقاشی، تئاتر، موسیقی، ادبیات و... سعی در نشان دادن جامعه جنگ‌زده، آرمان‌های به‌دست‌آمده یا از دست‌رفته، مفهوم دفاع مقدس و وطن‌پرستی، پشت پرده‌های جنگ و هر آنچه از گفته‌ها و ناگفته‌هایی که مربوط به این سال‌ها بود، پرداختند.

در این راستا دو گونه متفاوت از هنر پدید آمد:

هنر واقع‌گرایانه (رئال) که به تصویر کشیدن عینی جنگ، حماسه‌های جنگی و عملیات جنگی پرداخت. در این گونه از هنر، هنرمند جنگ را موضوع کار خود قرار داده و سعی در بازسازی آن در آثار خود داشته است (تصویر ۴).

هنر مفهومی و آبستره که به مفاهیم جنگ، ماهیت و ایده (کانسپت) دفاع مقدس پرداخته و سعی در هنرآفرینی با توجه به مفاهیم دفاع مقدس و ارزش‌های حاصل از مقاومت و ایثار در هشت سال جنگ و همین‌طور تأثیر آن در سال‌های بعد، بوده است (تصویر ۵).

در این میان معماری نیز سعی کرد دین خود را به‌جا آورد. موزه‌ها و باغ‌موزه‌های بسیاری پس از این سال‌ها در شهرهای ایران ساخته شدند که هر یک سعی در نشان دادن یادگاری‌های به‌جای مانده از رزمندگان و بازسازی فضاهای خاطره‌انگیز از جنگ و دفاع مقدس - چه به‌صورت رئالیستی و چه مفهومی - داشته‌اند؛ به‌گونه‌ای که بیننده با قرارگیری در این فضاها خود را جزئی از خاطره جنگ و میدان جنگی احساس کند. این‌یک امر فرهنگی و مردمی بوده که زاینده‌ایدئولوژی حاصل از دفاع مقدس است. باغ‌موزه دفاع مقدس تهران و مرکز فرهنگی (موزه) دفاع مقدس خرمشهر دو نمونه به ترتیب ناکارآمد و موفق از این فضاهاست. باغ‌موزه دفاع مقدس تهران در قیاس با مرکز فرهنگی

دفاع مقدس خرمشهر

- مکان‌یابی

باغ‌موزه دفاع مقدس تهران در بخشی از اراضی عباس‌آباد مکان‌یابی شد. اراضی عباس‌آباد در دوره قاجار، قریه‌ای بود خارج از حصار اول و دوم شهر با بستری خشک و محصورشده بین باغ‌های شمیران و آبادی‌های تهران مانند یوسف‌آباد، داوودیه و قصر تهران. این اراضی در دوران مختلف در دست ارگان‌ها و سازمان‌هایی قرار گرفت؛ از بانک فلاح (کشاورزی) در زمان پهلوی اول تا احداث اداری-بازرگانی نوین برای تبدیل تهران به شهری مدرن و بین‌المللی در زمان پهلوی دوم. اما با پیروزی انقلاب اسلامی مدتی بحث اراضی متوقف ماند. اولین کاربری اختصاص‌یافته به این اراضی با تأیید آیت‌الله خمینی احداث «مصلی بزرگ امام خمینی» بود. در اردیبهشت ۱۳۶۸ آیت‌الله خامنه‌ای - رئیس‌جمهور وقت - در نامه‌ای به شهردار تهران چنین نوشتند: «به‌منظور حفظ تناسب میان مصلی با

- کمیته راهبری

باغ‌موزه دفاع مقدس تهران در سال ۱۳۸۳ از سوی سازمان توسعه فضاهای فرهنگی و با همکاری مدیریت شهری ارزش‌های دفاع مقدس، ستاد کل نیروهای مسلح، شورای اسلامی شهر تهران و بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس برنامه‌ریزی و مطالعات اولیه برای مکان‌یابی امکان‌سنجی شد (تصویر ۶).

مرکز فرهنگی دفاع مقدس خرمشهر در سال ۱۳۷۳ از سوی بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس به‌عنوان مکانی برای نمایش و حفظ یادگارهای باقی‌مانده از جنگ در این شهر مطرح شد (تصویر ۷).

تصویر ۶: باغ موزه دفاع مقدس تهران؛ نمای کلی به ساختمان موزه و باغ آن. عکس: شهرداد خادمی، ۱۳۹۵.

تصویر ۷: مرکز فرهنگی دفاع مقدس خرمشهر؛ دید به ورودی و جداره اصلی موزه به صورت ترکیبی از بقایای بنای تخریب شده دوران جنگ و بناهای جدید. عکس: شهرداد خادمی، ۱۳۹۴.

آورد. دست‌نوشته‌های بسیاری بر دیوارهای این ساختمان برجای مانده و این مکان شاهد اتفاقات زیادی از روزهای اشغال تا آزادسازی خرمشهر بوده است. تمام این ارزش‌های ذهنی در کنار مکان و عینیت آن ارزش افزوده‌ای بر این سایت مترتب شد، که انتخاب سایت به‌عنوان موزه و مرکز فرهنگی دفاع مقدس را تبدیل به یک انتخاب هوشمندانه کرد.

مکان‌ها نه تنها با مجموعه‌ای فیزیکی، بلکه با رشته‌ای از فعالیت‌ها و فرآیندهای اجتماعی و روان‌شناختی که در آن‌ها انجام می‌گیرند، مشخص می‌شوند. مکان تنها متضمن و یا شامل محل‌های ویژه فیزیکی نیست، بلکه پر از معانی نمادین، دل‌بستگی عاطفی و احساساتی است که افراد درباره یک

تصویر ۸: مرکز فرهنگی دفاع مقدس خرمشهر؛ استفاده از مجسمه‌ها و کارهای حجمی در ارتباط با جداره بیرونی بنا، در ترکیب با فضای سبز تزئینی و مبلمان بدون برنامه. عکس: شهرزاد خادمی، ۱۳۹۴.

تصویر ۹: باغ موزه دفاع مقدس تهران؛ رویکرد تزئینی و بدون برنامه در بهره‌گیری از مبلمان و پوشش گیاهی. عکس: شهرزاد خادمی، ۱۳۹۵.

طرح‌های واقع در حریم آن لازم است هرگونه دخل و تصرفی که در اراضی منطقه منظور می‌گردد، یکجا به این جانب ارائه فرمایید. توصیه می‌شود مجموعه اراضی برای طرح‌های بلندمدت فرهنگی، سیاسی و نیز فضای سبز منظور گردد.» (شرکت نوسازی عباس‌آباد، ۱۳۸۹).

سیاست‌های کلی مطابق با طرح تفصیلی سال ۸۶ و طرح جامع سال ۸۴ متشکل از هفت حوزه با کاربری‌های متنوع تعیین شد؛ حدود ۴۱ هکتار از اراضی به کاربری فرهنگی با گرایش عمده علمی و هنری اختصاص یافت که ذیل این کاربری باغ‌موزه دفاع مقدس در شمالی‌ترین نقطه اراضی تعیین شد. ولی آیا مکان در جانمایی شده واجد ارزش‌ها، ماهیت و ایده‌های دفاع مقدس بود؟ آیا این سایت در تعامل با شهر بود؟ جانمایی موزه در این سایت کنش و واکنش لازم با شهر را داشت؟ آیا این سایت در باز زنده‌سازی خاطره جمعی از سال‌های دفاع مقدس واجد ارزش لازم بود؟

برای تمام این سؤالات یک جواب منفی وجود دارد. متأسفانه جانمایی و تعیین سایت برای این کاربری از ابتدا انتخاب نامناسبی بود. اینکه تنها قطعه‌ای از زمین در کنار چندین پارک موضوعی جدیدالاحداث مانند پارک آب‌و‌آتش یا فرهنگستان‌ها به احداث باغ‌موزه دفاع مقدس اختصاص یابد، هیچ وجه شاخص و نمادینی برای آن ایجاد نمی‌کرد. علیرغم مجاورت سایت با خطوط مترو و بزرگراه‌های اصلی شهر، دسترسی به آن آسان نیست. درواقع سایت بر روی بلندایی است که خود را از شهر و مردمش دور کرده و این در تضاد با جنگی است که از دل مردم بیرون آمده و پیروزی خود را مدیون آحاد مردم است؛ که اگر این سایت جایی در جنوب یا مرکز تهران و در میان بافت ارزشمند شهری جانمایی می‌شد -مناطق که طی سال‌های جنگ افراد بیشتری از آن روانه جنگ شدند- می‌توانست پروژه موفق‌تری باشد.

مرکز فرهنگی دفاع مقدس خرمشهر در سایت و ساختمان به‌جامانده از جنگ ساخته شد. ساختمان از سال ۱۳۰۹ تا ۱۳۵۹، که خرمشهر به دست ارتش عراق افتاد، بخش اداری شرکت نفت در این شهر بود. تا پیش از بازپس‌گیری خرمشهر، این ساختمان محل دیده‌بانی نیروهای عراقی بود. قرارگیری سایت و ساختمان در ضلع شمالی رودخانه کارون و هم‌جواری آن با پل خرمشهر -آبادان و نیز نزدیکی آن با رودخانه اروند مکان استراتژیکی برای دیدبانی عراقیان فراهم

مسابقه ارسال کنند. طی این روند ۲۵۰ شرکت‌کننده در قالب ۴۲ اثر به مرحله داوری راه یافتند.

مرکز فرهنگی دفاع مقدس خرمشهر بدون گذراندن مراحل مسابقه و به‌صورت دستوری و مشارکتی طراحی و سپس اجرا شد.

- کمیته قضاوت

باغ‌موزه دفاع مقدس تهران توسط جمعی از داورانی که عموماً چهره‌های مقبول سیاسی و متخصص در فن معماری بودند، داوری شد. در واقع این پروژه استفاده حداکثری از تکنوکرات‌ها را داشته است.

مرکز فرهنگی دفاع مقدس خرمشهر بدون مسابقه و داوری، با استفاده حداقلی از تکنوکرات‌ها و نیز بهره‌گیری از نیروهای محلی، که در سال‌های جنگ حضور فعال داشتند، به انجام رسید.

- طرح اجراشده

باغ‌موزه دفاع مقدس تهران محصول طرح برگزیده مسابقه با اندکی تغییرات است که در نهایت تکمیل شده و وظیفه نظارت اجرای آن نیز به عهده طراح بوده است.

مرکز فرهنگی دفاع مقدس خرمشهر بر روی ساختمان به‌جای مانده از جنگ با حفظ آن و تنها با مرمت بخش‌هایی یا الحاق پوسته‌ای بر آن ساخته شد. در نقاط مختلف ساختمان جای ترکش‌ها قابل‌رؤیت است. در داخل ساختمان نیز دیوارهایی با دستخط عراقی‌ها نگهداری شده. بهره‌برداری

مجموعه مشخص دارند» (انصاری نصب، بی‌تا).
درگیر کردن مکان موزه با خاطره مکان‌هایی که مورد حملات بمباران سال‌های جنگ قرار گرفته بودند، وجه ذهنی به عینیت آن می‌بخشد که مکانی برای موزه دفاع مقدس را خلق می‌کند.

- روند شکل‌گیری طرح

باغ‌موزه دفاع مقدس تهران در سال ۱۳۸۴ طی روند کلاسیک برگزاری مسابقات معماری، در روزنامه‌های کثیرالانتشار فراخوان داده شد و از تمام معماران دعوت شد تا آثار خود را به دبیرخانه

تصویر ۱۰: باغ موزه دفاع مقدس تهران؛ بهره‌برداری بدون برنامه از ادوات و ماشین‌آلات جنگی.
عکس: شهرزاد خادمی، ۱۳۹۵.

تصویر ۱۱: باغ موزه دفاع مقدس تهران؛ بهره‌برداری از ادوات و ماشین‌آلات جنگی به صورت پراکنده و بدون هماهنگی با طرح باغ.
عکس: شهرزاد خادمی، ۱۳۹۵.

شکل گرفته است (تصاویر ۱۰ و ۱۱). البته در مبلمان داخل موزه با استفاده از جعبه‌های مهمات کارهای مینیمالی برای مکان‌های نشستن صورت گرفته که این رویکرد در سایر بخش‌ها به چشم نمی‌خورد.

مرکز فرهنگی دفاع مقدس خرمشهر که با بهره‌گیری از ظرفیت‌های بومی شکل گرفت، برخلاف نمونه تهران به صورت

ساختمان سال ۱۳۷۵ بود ولی در طی سال‌های بعد هنرهای مفهومی در محوطه ساختمان به آن اضافه شد (تصویر ۸). در واقع آنچه امروز به‌عنوان مرکز فرهنگی می‌بینیم حال زمانی است که بر آن گذشته و از سال ۱۳۷۳ تاکنون شکل گرفته است.

– هزینه پروژه

باغ‌موزه دفاع مقدس تهران با هزینه هنگفتی به پایان رسید. بودجه در نظر گرفته‌شده ۶۰ میلیارد تومان بود که در نهایت با ۲۷۰ میلیارد تومان انجام شد. مرکز فرهنگی دفاع مقدس خرمشهر پس از سال‌های جنگ و از بخشی از بودجه اختصاص‌یافته برای بازسازی خرمشهر راه‌اندازی شد.

– بهره‌گیری از المان‌های مرتبط با جنگ

باغ‌موزه دفاع مقدس تهران بر اساس نگاه تکنوکراتیک و به صورت طرحی از پیش تعیین شده اجرا شد. در اینجا، هم در بنای موزه و هم در باغ‌موزه رویکرد بهره‌گیری هوشمند و ترکیبی از ادوات و یادگارهای جنگ در طراحی بنا و ساماندهی محوطه به چشم نمی‌خورد. به این ترتیب پس از اجرای تزئینی و فرم‌گرایی محوطه (تصویر ۹)، جایابی و نمایش ادوات بزرگ مقیاس در باغ موزه به صورت پراکنده و بدون هماهنگی با طرح

تصویر ۱۲: مرکز فرهنگی دفاع مقدس خرمشهر؛ استفاده از ادوات جنگی با برنامه و در جهت شکل دادن به جداره‌های شفاف. افزودن ماهیتی ذهنی به کارکردی فیزیکی از طریق استفاده از ادوات باقی مانده از جنگ.
عکس: شهرزاد خادمی، ۱۳۹۴.

تصویر ۱۳: مرکز فرهنگی دفاع مقدس خرمشهر؛ استفاده از هنرهای مفهومی در انتقال مفاهیم.
عکس: شهرزاد خادمی، ۱۳۹۴.

نتیجه‌گیری | قیاس ساختارمند دو باغ‌موزه جنگ در تهران و خرمشهر نشان می‌دهد که روند شکل‌گیری تا اجرای دو پروژه باغ‌موزه دفاع مقدس تهران و خرمشهر، با یک موضوع اما دو رویکرد متفاوت منجر به تولید دو محصول مختلف شده است. پروژه مرکز فرهنگی دفاع مقدس خرمشهر مبتنی بر نیروهای محلی و بهره‌گیری حداقلی از تکنوکرات‌ها شکل گرفته که انتخاب این روند خود به خود و بر اساس شرایط حاکم بر آن دوران بوده است. با این حال این پروژه، از باغ‌موزه دفاع مقدس تهران موفق‌تر ظاهر شده است. در تهران، روند شکل‌گیری پروژه در دست تکنوکرات‌هایی بوده که عموماً جنگ را تجربه نکرده‌اند و تنها به اصالت پروژه می‌اندیشیدند. یک نوع دیسپلین «مد شده» همیشه و برای تمام پروژه‌ها جوابگو نیست. نتیجه بررسی‌های این مقاله و بازخوردهای عمومی نسبت به پروژه باغ‌موزه تهران نشان داد که برخی از فضاها، بنا بر ایده اولیه، نوع کارکرد، و ماهیتشان، نیازمند رویکردهای متفاوتی هستند. صرف هزینه‌های زیاد، استفاده حداکثری از تکنوکرات‌ها و چهره‌های مقبول سیاسی‌اند، برای عظیم ساختن و شکوه بخشیدن برای این‌گونه فضاها، متأسفانه جوابگو نیست. شکوه و عظمت این فضاها مانند شکوه سال‌های دفاع مقدس، از نوع دیگری است که تنها با حضور مردم معنا پیدا می‌کند. امام خمینی (ره) می‌فرمایند: بازسازی را نیز شبیه جنگ بدانید. این بدان معناست که جنگی که ریشه مردمی دارد و با حضور مردم و ایثار آن‌ها به پایان رسیده، در زمان بازسازی و ساخت معماری‌های مرتبط با آن نیز باید با حضور مردم انجام گیرد. اتفاقی که کمی توجه به آن در مرکز فرهنگی دفاع مقدس خرمشهر بدون صرف هزینه‌های گزاف، موفقیتی نسبی را برای پروژه به ارمغان آورده است.

تصویر ۱۴: مرکز فرهنگی دفاع مقدس خرمشهر؛ استفاده از عناصر خاطره‌انگیز و مجسمه‌های مردم در حال دفاع از شهر.
عکس: شهرداد خادمی، ۱۳۹۴.

گسترده از ادوات و بازمانده‌های جنگ در ساخت موزه و محوطه بهره‌گرفته است. علاوه بر خود بنای موزه که با نمایش بخش‌هایی از بنای تخریب شده در زمان جنگ همراه است استفاده از ادوات برجای مانده از جنگ در شکل دهی به دیوار مجموعه و قسمت‌های مختلف محوطه قابل توجه است (تصاویر ۱۲ تا ۱۴).

پی‌نوشت

* این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی با عنوان «جنگ و منظر شهری» است که در پژوهشکده نظر به انجام رسیده است.

فهرست منابع

- آبادی، معصومه و عساری، فرزانه. (۱۳۹۱). توسعه فضای شهری به منظور پاسداشت دفاع ملی، مطالعه موردی: باغ موزه دفاع مقدس. *دو ماهنامه شهرنگار* (۵۹): ۱۰۳-۱۱۲.
- انصاری‌نسب، بنیامین. (بی‌تا). *موزه‌های جنگ و گفتمان هویت جمعی*. <http://anthropology.ir/article/30131>. (دسترسی در ۱۳۹۵/۳/۵).
- شرکت نوسازی عباس‌آباد. (۱۳۸۹). *گزارش عملکرد شش ماهه اول ۱۳۸۹*.
- تهران: شرکت نوسازی عباس‌آباد.
- شعبانی ساروئی، رمضان (۱۳۸۴). استراتژی دفاع مردمی و تأثیر هویتی آن. *فصلنامه مطالعات ملی* (۲۳): ۱۲۳-۱۴۴.
- میناتور سجادی، آرمان، محمدزاده، شبنم و بوعلی زاده، ندا (۱۳۹۴). باغ موزه دفاع مقدس؛ منظر روایی خطوط. *مجله منظر* (۳۱): ۷۸-۸۵.